

Turbucz Péter

(Rákóczi Múzeum, Szerencs)

Alexander Bernát Szabadság-cikkei

Az előadás Alexander Bernát 1919 és 1923 közötti életét és publicisztikai tevékenységét vizsgálja az amerikai magyar *Szabadság* napilapban megjelent publicisztikáin keresztül. Arra keresi a választ, hogy mit jelenthetett a lap a filozófus számára az emigráció éveiben, milyen témákban szólalt meg, és hogyan használta fel a nyilvánosságot saját szellemi pozíciójának és hírnevének helyreállítására. Külön figyelmet kapnak a Madách Imre születésének centenáriuma alkalmából született írásai, amelyek *Az ember tragédiája* értelmezésén keresztül Alexander filozófiai gondolkodásába, valamint az egyén, a történelem és az emberi élet kérdéseiről alkotott felfogásába is betekintést engednek. Az előadás ezek segítségével azt is vizsgálja, miként kapcsolódott össze publicisztikájában a filozófiai reflexió, a kulturális közvetítés és saját élethelyzetének értelmezése.

Somos Róbert

(PTE BTK)

Töréspontok Pauler Ákos és Alexander Bernát kapcsolatában

Egy viszonylag szűk keresztmetszetű filozófiai életben, mint amilyen helyzetben a magyar bölcsélet volt a huszadik század elején, kiemelt jelentőséggel bírtak a személyközi kapcsolatok. Pauler Ákos egyetemi hallgatóként Medveczky Frigyes tanítványa volt, és a másik igazán komolyan vett professzor, Alexander Bernát óráit nem nagyon látogatta. Később, amikor Pauler és Alexander kollégák lettek, Alexander részéről kísérlet történt közös munka kezdeményezésére, ám ennek sikertelensége inkább eltávolította őket egymástól, semmint közelebb hozta. A filozófia természetéről vallott felfogásuk és személyiségük meglehetősen különböző volt. A Károlyi-kormány egyetemi autonómiát sértő intézkedései ellen a Bölcsészettudományi Kar tanácsulésain Pauler lépett fel a legnagyobb határozottsággal, és a tiltakozásra felszólító javaslatának leszavazása után igazolva látta a már korábban is meglévő zsidóellenes attitűdjét. Ez meghatározta álláspontját a forradalmi idők után huzamosan külföldön tartózkodó Alexander ügyében is, akinek az egyetemről való eltávolítását maga is kezdeményezte.

Mészáros András

(Szlovák Akadémia, Filozófiai Intézet)

A marxista filozófia önértelmezései és önkritikái Csehszlovákiában a hatvanas évek végén, valamint 1989–1990-ben

Az előadás a csehszlovákiai marxista filozófia történéseivel foglalkozik, mégpedig két szempontból: 1. A hatvanas években lezajlott reformkísérletekkel valamint az 1989-es változást követő kritikával kapcsolatban. 2. A hangsúly a szlovákiai marxista filozófián van. A téma mindkét esetben konkrét szövegek elemzésén keresztül kerül bemutatásra.

Elsőként bemutatja a Szlovák Filozófiai Társaság 1967-ben tartott ülésén elhangzott előadást és az azt követő vitát, amelynek fő kérdései a következők voltak: 1. A marxista filozófia kiinduló pontja antropocentrikus vagy kozmocentrikus-e? 2. A marxista filozófia értelmét a szcientizmusban vagy az antropologizmusban kell-e keresni? 3. Milyen a marxista filozófia jellege: szintetikus vagy analitikus filozófia-e? (Itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy az analitikus filozófia kifejezés alatt akkor és ott nem a kurrens filozófiai irányzatot, hanem a szisztematikus filozófia ellentétét értették a résztvevők.) Az előadás után főként a kozmocentrizmus és antropocentrizmus ellenpontosítása váltotta ki a legnagyobb vitát. Megmutatkozott, hogy a dogmatikus marxizmus képviselőjével ellentétben a többség egyrészt az antropologizmus mellett tette le a voksot, másrészt figyelmeztetett a kozmocentrizmus fogalmának tomista vagy mechanikus materialista tartalmára. Itt is kinyilvánult az, hogy a szlovák marxista reformfilozófusok a Praxis felé orientálódtak. Második példaként a Társaság 1968. május 30-án tartott ülésének *A filozófia az új körülmények között* címmel tartott előadását hozzuk fel, amely alapkövetelményként fogalmazta meg a filozófiának mint elméleti diszciplínának a rehabilitációját. A beszámoló alaphangját azonban a marxista filozófia visszaesésének az a morális elbírálása adta meg, amelyik személyes problémákat érintett.

Ez a moralizáló alapállás jellemezte az 1989-es fordulatot követő elemzést is, amelyet a Társaság 1990. áprilisi közgyűlésén ugyanaz a Kocka professzor adott elő, aki az 1968-as referátumot is készítette. Ezt az előadást rendkívül széles és heves vita követte, amelyből Novosád professzor elemzését emelem ki.

Lezárásképpen megfogalmazható az a tétel, hogy a marxista filozófia nem kapta meg azt az elemzést, amellyel a megelőző negyven év megnyugtatóan lezárult volna.

Ungvári Zrínyi Imre

(BBTE, Kolozsvár)

Egy világszemléleti perspektívaváltás lenyomatai. Humanizmus és strukturalizmus az 1960-as és 1970-es évek Korunkjában

Előadásom az 1960-as és az 1970-es években lejátszódó szellemi és politikai folyamatoknak, leginkább pedig a humanizmus és a strukturalizmus közötti versengésnek a kolozsvári *Korunk* folyóirat hasábjain fellelhető lenyomatait vizsgálja. Az említett szellemi mozgások háttérében olyan nemzetközi folyamatok állnak (1956-os magyar forradalom és a szintén 1956-os lengyelországi „lengyel tavasz”, a Frankfurti Iskola tagjainak, főképpen Erich Fromm-nak és Herbert Marcuse-nak a társadalomkritikája, 1964-ben a marxista humanista *Praxis* folyóirat megalapítása, az 1968-as párizsi, berlini, prágai, belgrádi megmozdulások), amelyek meghatározták a nemzetközi és a romániai marxizmus önértelmezésének változásait. Ebben az időszakban a lap kulcsszerepet játszott a nyugat-európai modern tudományos és filozófiai áramlatok közvetítésében, miközben a romániai magyar értelmiség önreflexióját is folyamatosan alakította. A *Korunk* szerzői kezdetben a humanizmus álláspontját támogatták, kihasználva annak a szocialista humanizmussal, a korszak hivatalos ideológiájával való részleges egybehangzását, és éltek az emberközpontú filozófiai szemléletmód kritikai mozgósító lehetőségeivel, az egyén felelősségének és a morális értékek szerepének hangsúlyozásával. Ugyanakkor azonban egyre több írás reflektált a Franciaországban zajló strukturalista fordulatra, főképpen Claude Lévi-Strauss és Michel Foucault munkáira, és azokra az általuk megfogalmazott gondolatokra, hogy az embert nem a szabad akarata, hanem a tőle független, mélyben meghúzódó nyelvi, társadalmi és kulturális *struktúrák* határozzák meg. Ez a szemléletbeli fordulat alkalmasnak mutatkozott a szocialista viszonyok burkolt bírálataira is, amit Louis Althusser műveinek recepciója is elősegített, aki kétségbe vonta, hogy a humanizmus az érett Marx tudományos munkásságának integráns része lenne. A perspektívák ütköztetése új lendületet és újabb szempontokat adott a tudományosság és kidolgozottabb filozófiai módszertan iránti igénynek, erősítette a gondolkodás korszerűsége és európai szinkronitásra irányuló törekvéseit, és serkentette az álláspontok ütköztetését (lásd Bretter György Gáll Ernő-kritikáit) és fenntartotta a totalitárius nemzeti-kommunista rendszerrel való szembefordulás igényét.

Boros Gábor

(KRE BTK)

Előjáték a filozófuskampányhoz

A Filozófiai Bizottság a II. Osztályon belül 2009–2010-ben

A filozófusok és a filozófia elleni kampány valamelyest elhomályosítja emlékezetünkben az azt megelőző másfél évnek azokat a történéseit, amelyek egyértelmű előzményei voltak a kampánynak. E történések a szóban forgó időszakban (2009 májusa és 2010 novembere között) általam vezetett Filozófiai Bizottságban, illetve az MTA II. Osztályának ülésein zajlottak, s középpontjukban alapvetően a Filozófiai Kutatóintézet és a Lukács Archívum és Könyvtár működése s munkatársi körének megítélése állt. Az előadásban ennek a másfél évnek a történéseit szeretném rekonstruálni, amelynek vége az Intézet, illetve a LAK hat munkatársának eltávolítása, s az ennek nyomán bekövetkező lemondásom volt a Bizottság elnöki posztjáról.

Szücs László Gergely

(Budapest Főváros Levéltára)

Mi volt az 1973-as filozófusper tétje?

Az előadás az 1973-as filozófusper három eltérő értelmezését vizsgálja. Hanák Tibor *Az elmaradt reneszánsz* című művében a per a magyar marxizmus és a Lukács-iskola történetének összefüggésében helyezi el. Weiss János írásaiban az esemény a kritikai értelmiségi pozíció átalakulásának fontos állomásaként jelenik meg. Kardos András és Vajda Mihály visszaemlékezéseiben és párbeszédeiben ezzel szemben a közép-kelet-európai értelmiségi lét tapasztalata és tragikuma kerül előtérbe. Az előadás e három narratíva összehasonlítására vállalkozik, miközben rekonstruálja az esemény történeti kontextusát, valamint néhány újonnan feltárt levéltári dokumentum tanulságait is bemutatja. A vizsgálat központi kérdése, hogy kik tekinthetők a filozófusper legfontosabb aktorainak, illetve mely értelmezési perspektíva teszi leginkább megragadhatóvá az esemény történeti jelentőségét. A dolgozat mellett érvel, hogy a filozófusper jelentése nem választható el azoktól az eltérő történeti önértelmezésektől, amelyek az eseményt a marxizmus történetének, a kritikai értelmiség kialakulásának vagy a kelet-európai értelmiségi sorsnak a keretében értelmezik.

Szabados Bettina

(ELTE HTK Filozófiai Kutatóintézet)

Ideológus vagy filozófus? Lukács György (meg)ítélése 1945 után

1918–1919-es marxizmus és a Kommunista Párt melletti elköteleződése folytán Lukács György megítélését ellentmondások jellemzik. Még Balázs Béla is azt írja 1920 elején a naplójában, hogy az ellopott pártpénzek után nyomozó „Gyuri” nem saját közegében létezik. Esszéistából filozófus, filozófusból forradalmár, forradalmárból ideológus és politikus – Lukács szerepvállalásai filozófiájának kvázi objektív értelmezésére és megítélésére is hatással voltak. Általánossá vált az a vélekedés, hogy csak Lukács fiatalkori írásai értékelhetők filozófiailag és minden, amit a *Történelem és osztálytudat* után írt, az ideológus tollából származik.

A filozófiatörténet azonban nem állapodhat meg az általános vélekedéseknél. Valóban a rendszert kiszolgáló ideológusként működött Lukács 1945-ös hazatértét követően vagy mindvégig filozófus maradt?

A tervezett előadásban a fentebbi kérdést az ún. Lukács-vita filozófiatörténeti és filozófiai megközelítésén keresztül kíséreltem meg megválaszolni. Feltevésem szerint a Lukács-vita teljesen eltérő elméleti síkokon zajlott. Rákosi és a Párt képviselőiben Révai a gyors kommunista hatalomátvétel ideológiai alapzatát akarták minden eszközzel bebiztosítani, míg Lukács mindvégig filozófiai alapon reflektált a kritikákra.

Mester Béla

(ELTE BTK Filozófiai Kutatóintézet)

Kant felemás betiltása a Habsburg Birodalomban (1795)

Kant filozófiájának magyarországi elterjedését Rozgonyi József öregkori, visszatekintő megjegyzése nyomán korábban a magyar Kant-vitával (1792–1822) kötötte össze filozófiatörténet-írásunk, a kanti filozófia hazai ismerete és tanítása azonban ennél korábbi, szinte párhuzamos a három kritika megjelenésével. Ez a korán jelentkező magyar kantianizmus teszi érthetővé azt az erélyt és ugyanakkor félelmet, amellyel a hatóságok előbb az egyetemen belül, majd országos érvénnyel fölléptek Kant filozófiájának tanítása ellen a katolikus intézményrendszeren belül. A betiltás politikai összefüggései között természetesen jelen van a magyar jakobinusok ugyanebben az évben történt pere és kivégzése, ez azonban inkább tükrözi a hatalom félelmeit és feltételezéseit, mint Martinovicsnak és társaságai tagjainak tényleges szellemi hátterét. Az előadás azonban nem erre a politikai szálra, hanem arra a hosszabb távú összefüggésre összpontosít, hogy a tiltás a szakmai nyilvánosság ebben az időben megváltozó szerkezetének körülményei között miért nem tudta már útját állni a kantianizmus terjedésének. Emellett számba veszi az iskolai tiltás hatását a nyilvánosságban tovább folyó Kant-vita hangvételére (Budai Ferenc *Rostája*, 1801). Tanulságos visszaidézni az intézményrendszeren belül elhelyezkedő, ám újító szándékú értelmiségnek azt a hatalommal szembeni stratégiáját, amely később, hasonló események kapcsán is gyakran megjelenik majd. (*Tanítható-e a még élő Kant legalább a filozófiatörténet részeként, kellő kritikával?*)

Simon József

(SZTE BTK)

Az első magyar filozófusper – 1673

1673 márciusában – kísérteties pontossággal 300 évvel az 1973-as tavaszi események előtt – Apafi Mihály erdélyi fejedelem maga elé idézi Erdély legjobb kollégiumainak vezető filozófiai és teológiai oktatóit. A vád: a kartéziánus filozófia és az ún. cocceiánus teológia oktatása. Az események elfogadott értelmezése szerint a fejedelmet a kálvinista egyház ortodox képviselői veszik rá a filozófusok elleni fellépésre. Apafi végül úgy dönt, hogy az oktatók ügyét rábízza a református egyház radnóti zsinatára, melyet ugyanezen év júniusára hívtak össze. Jóllehet a zsinaton a reformátusok világi és lelkesi szárnya eltérő módon foglal állást az ügyben, Erdély vezető politikusainak nyomására az oktatókat csekély intés mellett felmentik a vádak alól. Az előadás arra tesz kísérletet, hogy a sztenderd értelmezések által figyelmen kívül hagyott források alapján teljesen újraértelmezze a pert. Ennek során egy olyan parodisztikus történet kerekedik ki, amelyben a vád képviselői és a vádlottak mintegy cinkostársaknak bizonyulnak; talán épp ez vezet el ahhoz, hogy valamivel több, mint egy évtized múlva, 1685-ben valódi filozófiai tételt bíró vita tárgyát képezze Descartes filozófiája Erdélyben. Az előadás óvva int attól, hogy az 1673-as pert párhuzamba állítsuk az 1973-as eseményekkel; arra azonban mindenképp rámutat, hogy a kora újkori perre egyáltalán *nem* tekinthetünk úgy, mint ami újabb bizonyíték a magyar kultúra állítólagos filozófia-ellenessége mellett.

Mezei Balázs

(Budapesti Corvinus Egyetem)

Kőpad az erdőben – Reflexiók a „Hajó” (1980–1990) szellemi köreire

A *Hajó* egy régi folyami uszály utazókabinja volt, amelyet az egykori kapitány a budai Görgényi út melletti telken állított fel hétvégi ház gyanánt. A telket később Oláh Mátvás festőművész vásárolta meg. Körülötte baráti kör keletkezett; az időnkénti látogatásból egyfajta művészközösség lett, amelyben festők, költők, írók, színészek, útkereső fiatalok vettek részt. Magam is közéjük tartoztam; hittem, hogy ez a közösség szellemi forrás, amelynek világra szóló hatása lesz. Sokat voltunk ott együtt oly személyekkel, akik később neves íróvá, festővé, tudós kutatóvá váltak. Engem a hely szelleme ragadott meg, valamint az újra meg újra felbukkanó Hamvas Béla-kéziratok nagy száma. Háttértem – Holokauszt-túlélők, sváb rokonság, svéd családi kapcsolatok – egyszerre volt melegágya az antropozófiának, a szabadkőművességnek és a tradicionalizmusnak – oly apokaliptikus egyveleget képezve, amelyet a halódó szocializmus kiúttalansága táplált. Akik ma arra járnak, csupán ennyit látnak: „kőpad az erdőben” – de mi jól emlékszünk a kőfaragó személyére, a pad körül élő közösségre, s hordozzuk azt az impulzustömeget is, amely mai pályánkat meghatározta. A kérdés, amely válaszra vár: Hogyan viszonyult ez a kisközösség a kor felbomló kultúrapolitikájához? Mi volt ebben a közösségben és ezen a helyen oly magával ragadóan örvényszerű?

Perczel István

(CEU, Bécs)

Szellemi vándorlásaim: A marxizmustól a neognózison keresztül az ortodox kereszténységig (annak örigenista változatában)

Bene Lászlótól ezt a felkérést kaptam: „tarthatnál egy előadást a gondolkodói pályád kezdetéről, arról az időszakról, amikor egy elhagyatott hajón jártak össze a szocializmus-kori szellemi klímával elégedetlen, útkutat kereső fiatal értelmiségiek” – ezért ez most egy önéletrajzi előadás lesz. A történet összefoglalója a következő:

Családi neveltetésemnél fogva marxistaként kezdtem. Szüleim 1932-ben léptek be az illegális kommunista pártba, börtönbe is csukták mindkettőjüket, aztán elmenekültek Magyarországról, és csak 1945-ben jöttek vissza, le is csukták apámat ezért, ezúttal a Rajk-perben. Öt évet ült.

Marxistaként mentem a Marx Károly Közgazdasági Egyetemre, ott gyorsan ki is ábrándultam. Bíró Daniellel való megismerkedésem után rájöttem a szókratészi igazságra, hogy semmit sem tudok. Kezddhettem mindent előlről, mindenekelőtt görögül tanulni Horváth Judittól, és ókori filozófiát Steiger Kornél lakásszemináriumán.

Tudományos tevékenységemet egy vicc határozta meg: az egyetem dialektikus materializmus szemináriumára átdolgoztam egy szamizdatot a kulákok tönkretételéről a dialektikus materializmus tankönyv nyelvére, gondosan ügyelve arra, hogy az alanyok ne egyezzenek az állítmányokkal, és hogy az orosz és francia műveket tartalmazó bibliográfiában csak képzőművészek szerepeljenek: Georges de la Tour, Eugène Delacroix, de mindenekelőtt Erdély Miklós, a dialektikus materializmus nagytekintélyű művelője. Jelest kaptam rá, mert a tanár, aki semmilyen nyelven nem tudott, nem merte bevallani, hogy egy mukkot sem ért abból, amit írtam. Később, amikor már ál-Areopagita Dénes műveit igyekeztem megérteni, rájöttem, hogy ő volt a nagy elődöm: pontosan ezt a módszert alkalmazta, hogy kijátssza kora, az 5. század vége császári és egyházi cenzúráját.

Othagytam az egyetemet és Oláh Mátyás festőművész meghívására a Gugger-hegyen veszteglő uszálykabin, a „Hajó” kommunájához csatlakoztam, ahol kereszténységről és hagyományokról beszélgettünk, megalapítottuk a Királyi Társulatot, színelőadásokat tartottunk (még Erdély Miklóst is bevontuk egyszer), Hamvást, René Guénont és Frithjof Schuont olvastunk. Közben Plótinoszt fordítottam Horváth Judittal. Szerencsém mégis az ortodox egyházba vitt, a Petőfi-téri Nagyboldogasszony templomban keresztelkedtem meg, majd csatlakoztam Frithjof Schuon vallások fölötti muzulmán szektájához, az Alawiya-Maryamiya Tariqához, és megalapítottam annak magyar keresztény tagozatát. Talán nem titok, hogy olyan prominens személyiségek is szektatagok voltak, mint Mezei Balázs és Szebedy Tass. Közben azonban Szent Sziluán sztárec írásait és Szofronyij archimandrita (ma már Szent Szofronyij) könyvét olvastam Sziluánról, és teljesen magával ragadott ez a spiritualitás. Meg is látogattam Szent Szofronyijt 1984-ben.

1985 telén Schuon meghívott mint helyi szektavezért, és Bloomingtonban találkozhattam a Mesterrel. Lesújtó élmény volt: egy óriási hipnotikus erejű öntelt, teljesen elszállt embert láttam magam előtt, aki nagyjából Krisztusnak képzelte magát. Mivel úgy találtam, hogy téves dolgokat állított Plótinusról (tökéletlen metafizika, amely nem emelkedett a monista Advaita-Védanta és a szufi misztika szintjére), megpróbáltam meggyőzni arról, hogy téved. Ettől elszabadult a pokol. Kaptam Schuontól egy kalligrafikus értekezést arról, hogy a kereszténység, ez a pszichikus bhakti-vallás nem tudta volna magába olvasztani az újplatonizmust, ha az teljes értékű metafizika lett volna. Ez már sok volt nekem, meg is betegedtem a kemény favágó munkától, amit a bloomingtoni erdőben végeztem, hazajöttem, és azóta egyik fő témám a keresztény platonizmus története. Azért, hogy fiatalkori szerelmemet betöltssem, Indiába is eljutottam, hogy az ottani, a későantikvitástól jelenlévő kereszténység történetét tanulmányozzam.

Tanulság: egész szellemi fejlődésemet a későkommunista lakásszemináriumoknak, mestereimnek, Horváth Juditnak, Bíró Daniélnek, Steiger Kornélnak, Oláh Mátyásnak, majd később Vidrányi Katinak, valamint a Hajó kommunájának köszönhetem, egész gondolkodásom ebben a kemencében sült ki.

Varga Péter András

(ELTE HTK Filozófiai Kutatóintézet)

Változó bizonyosságok az izolációban? A magyar katolikus filozófia 1945 utáni évtizedei az állambiztonsági források tükrében

Az 1945 után bekövetkező tektonikus változásokat a magyar filozófia esetén külön gyorsította, hogy az intézményrendszer formális és informális centrális pozícióit betöltő Brandenstein Béla (1901–1989) már 1944 tavaszán vidékre húzódott vissza, 1945. március 30-án pedig Ausztria felé emigrált. Így a katolikus felekezeti filozófia, amely korábban jelentős intézményi pozíciókkal rendelkezett a magyar filozófiai életben, hamarosan a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karának falai közé szorult vissza, melyet egy 1950 júniusában kiadott törvényerejű rendelettel leválasztottak a hamarosan átnevezendő egyetemről. Ezzel párhuzamosan *de facto* megszűnt az 1893-ban, a szekuláris testvérpárját egy szűk évtizeddel megelőzve alapított Aquinói Szent Tamás Társaság, továbbá 1951–1952 során hat vidéki szemináriumot és a hozzájuk kapcsolódó teológiai főiskolákat zárták be, nem is beszélve a szerzetesi intézményrendszer sorsáról.

Az így létrejövő szűk, szinte hermetikusan zárt intézményi közeg, melyben az elkövetkező évtizedek során az explicit katolikus filozófiát művelhették, önmagában igényt tarthatna – megfelelő forráscsoport birtokában – egy a *töréspontokkal* foglalkozó filozófiatörténeti konferencia érdeklődésére, a kialakuló intellektuális konstellációt azonban filozófiai, teológiai, sőt általános esztétörténeti historiográfiai szempontból talán még érdekesebbé teszi a katolicizmus saját tektonikus változása: az 1962. október 11. és 1965. december 8. között üléselő II. vatikáni zsinat (melyen egyébként a Hittudományi Akadémia is képviseltette magát).

1968 forró őszén már a német sztárteológus Karl Rahner SJ (1904–1984) tart zsúfolt előadást a Hittudományi Akadémia falai között – mégpedig „a kommunizmusról, mint filozófiai irányzatról beszélt” (legalábbis egy rendőrtiszt így értette). A hallgatóság soraiban a frissen emeritált filozófiaprofesszor Kecskés Pál (1895–1976) mellett ott ült a nemcsak generációs váltást képviselő utódja, Nyíri Tamás (1920–1994), miközben a filozófiai katedrákon később pl. Bolberitz Pál (1941–2020) révén a megmaradt, talán zártabb vidéki (esetében: esztergomi) centrumok intellektuális tradíciója is képviseltette magát. Az 1980-as években pedig két jelentős nemzetközi konferenciára is sor kerül a jelen konferenciának otthont adó intézmény (akkori nevén: MTA Filozófiai Kutatóintézet) szervezésében (többek között itt lépett életében utoljára a nyilvánosság elé Karl Rahner). Mindez tehát nemcsak a magyar filozófiatörténet-írás egy kevésbé vizsgált témájának, hanem a modernizáció mint filozófia-, teológia- és esztétörténeti probléma *pars pro toto* vizsgálatának is tekinthető.

Ezen témához történő hozzájárulásra szeretnék szerény kísérletet tenni előadásomban egy speciális mikrotörténeti forrástípus segítségül hívásával, a témával kapcsolatosan régebb óta folyó kutatásaim alapján.

Heltai János Imre – Tarsoly Eszter

(KRE BTK; KRE – University College, London)

„Alany a mondatbeli világ, állítmány a mondatbeli élet”: Karácsony Sándor nyelvszemlélete és a kortárs szociolingvisztika

A strukturalista nyelvtudomány leválasztotta a beszédet a nyelvről, és a nyelvet mint rendszert tételezte. A kognitív nyelvészet kritikusan viszonyul a strukturalizmushoz, de episztemikus alapjait tovább viszi: a nyelv olyan valami (rendszer), ami ha önmagában nem is, de egy ember kognícióján keresztül, tehát a rendszer működésének szabályain keresztül vizsgálható. A humboldtiánus vagy romantikus iskola és annak nyelvszemlélete szerint a nyelv közösségi jellegű, és rendszer helyett inkább gyakorlatként értelmezendő (Sándor 2022: 283). Ez utóbbi elképzelés Európában, és így Magyarországon szinte láthatatlanná vált a 20. században, de Amerikában az etnográfiai ihletettségű nyelvészetben (Boas, Sapir és Whorf munkásságán) keresztül utat talált magának a kortárs szociolingvisztikai gondolkodásba. Az 1990-es évektől a magyar nyelvészetbe is Amerikán keresztül jutott vissza ez a nyelvfelfogás (vö. például Réger Zita munkássága).

Karácsony Sándor nyelvészete ehhez a humboldtiánus iskolához kapcsolódik. Előadásunkban bemutatjuk, hogy a magára nem nyelvészként tekintő, de nagy gondolati műveinek sorozatát egy magyar nyelvtannal (1938) nyitó Karácsony nyelvtudományi munkássága hogyan és miért maradt Magyarországon szigetszerű, miközben (nyelv)filozófiája számos ponton összeér nemcsak az amerikai nyelvészeti antropológusok, hanem olyan európai filozófusok gondolataival is, mint Merleau-Ponty vagy Levinas. Utóbbiak recepciója sok tekintetben meghatározza a kortárs nyelvészeti (szociolingvisztikai) diskurzusokat. Előadásunkban áttekintjük, hogy Karácsony nyelvtudományi munkássága mit adhat hozzá e diskurzusokhoz.

Sándor Klára 2022. Karácsony Sándor nyelvészeti nézeteiről. In: Mester Béla – Mészáros András (szerk.): *A magyar filozófia történetírása. Módszertan és kutatói gyakorlat*. Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest–Somorja. 259–292.

Karácsony Sándor 1936/2010. *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Buzási Gábor

(ELTE BTK)

Búvópatak a történelmi materializmus korában: az újplatonizmus Magyarországon 1945 és 1990 között

A két világháború közti mintegy negyedszázad a szellemtudományok, ezen belül a platonizmus és különösen az újplatonizmus kutatásának jelentős fellendülését hozta Magyarországon. Ezt a korszakot mások mellett olyan – részben mára kevésbé ismert – tudósok neve fémjelzi, mint (Magyaryné) Techert Margit (1900–1945), a hellén újplatonizmus hazai kutatásának úttörője; Ivánka Endre (1902–1974), a görög filozófiatörténet és a patrisztika nemzetközi jelentőségű tudósa; Huszti József (1887–1954), aki a Mátyás-kori reneszánsz platonizmusról, vagy Zolnai Béla (1890–1969), aki a magyar irodalom platonista áramlatairól közölt jelentős tanulmányokat. A korszak tágabb platonista és vallástörténeti érdeklődéséhez kapcsolódott továbbá olyan tudósok munkássága is, mint Artner Edgár (1895–1972) katolikus teológus és egyháztörténész, Vidor Pál (1909–1945) budai rabbi és Alexandriai Philón kutatója, valamint részben Kerényi Károly (1897–1973) klasszika-filológus és vallástörténész.

1945 után ez a fellendülés gyakorlatilag megszakadt, és csak az 1980-as évektől kezdve találkozunk ismét az újplatonizmushoz kapcsolódó hazai publikációkkal. Ebben a több évtizedes kiszorulásban minden bizonnyal meghatározó szerepet játszott a marxizmus-leninizmus ideológiai és tudománypolitikai dominanciája, ezen belül a dialektikus materializmus filozófiai alapállása, amely éles ellentétben állt az újplatonizmus idealizmusával, misztikus és vallási vonásaival; emellett annak háború előtti népszerűsége, valamint egyes kultúrpolitikai, intézményi és személyi kötődései sem tették kedvezőbbé a megítélését.

Ma, amikor a platonista hagyomány kutatása Magyarországon ismét jelentős fellendülést mutat, érdemes feltenni a kérdést: milyen formában és mértékben mutatható ki kontinuitás a háború előtti kutatások és a kortárs magyarországi platonizmuskutatás között? Az 1980-as évektől újra megélénkülő érdeklődést vajon elsősorban a nemzetközi trendek váltották ki, vagy kimutathatók benne a korábbi magyarországi hagyomány továbbélésének jelei is?

Az előadásban azt vizsgálom, hogy a háború előtti magyar újplatonizmus-kutatás miként élt tovább 1945 és 1990 között: mi történt a korábbi kutatók munkásságával, kik és milyen formában tartották fenn az újplatonizmus iránti érdeklődést a következő évtizedekben, illetve a személyi, intézményi és eszmetörténeti közvetítés milyen csatornáin át kapcsolódott mindez a rendszerváltás környékén kibontakozó új fellendüléshez. Amellett érvelek, hogy bár a korszak ideológiája és tudománypolitikája szinte teljesen megszakította a korábbi hagyomány folytonosságát, az újplatonizmus iránti érdeklődés mégsem tűnt el teljesen: bizonyos személyek, szövegek és tudományos kapcsolatok révén látens formában tovább élt, és ezek szerepet játszottak a rendszerváltás körüli újraéledésben.

Takács Ádám

(Budapest Metropolitan Egyetem)

A filozófiatörténet mint kritikai mozgástér Márkus György és Munkácsy Gyula 1960-as évekbeli munkáiban

Az előadás azt az értelmező és kritikai átértékelő munkát igyekszik rekonstruálni, amely az 1960-as években alakult ki Márkus György és Munkácsy Gyula filozófiatörténeti írásaiban és oktatói munkájában. Kitérünk majd a polgári filozófia hagyományának értékelési problémáira, a marxizmus adósságainak számbavételére a hazai filozófiatörténet terepén, valamint arra a kifejezett kritikai munkára, amellyel Márkus a marxizmus „terjedelmi” képviselőit részesítette egyes szövegeiben. Az előadás összességében annak a „normalizáló” folyamatnak egyes fontos aspektusait igyekszik bemutatni, amelyen keresztül a filozófiatörténeti kutatás a magyar filozófia egyik húzóágazatává vált az államszocializmus időszakában.

Szegedi Nóra

(MTA KIK)

Utak Marxtól. Ancsel Éva, Munkácsy Gyula és Vidrányi Katalin antropológiai filozófiája

Előadásomban három olyan filozófussal foglalkozom, akik az 1970-es évek elejétől az 1990-es évek elejéig meghatározó alakjai voltak a magyar filozófiai életnek. Igencsak különböző habitusuk, érdeklődésük és munkásságuk ellenére közös az életútjukban, hogy a Lukács-iskolások, illetve -óvodások kortársaként pályájuk mégis a Budapesti Iskolától függetlenül alakult, gondolkodásukat pedig összeköti az antropológiai érdeklődés.

Ennek forrásánál Ancsel Éva és Munkácsy Gyula esetében – bár teljesen eltérő módon – a marxizmus is ott van, ugyanakkor a „Mi az ember?” kérdésével való szembenézés során el is távolodtak Marxtól. Ez Munkácsynál már a 60-as években egyértelműen lezajlott és csak egy interjú alapján rekonstruálható, Ancsel Évánál viszont hosszú folyamat volt, amely nagyon jól követhető az életműben. Vidrányi Katalinra a marxizmus nem volt hatással, antropológiai érdeklődése ettől függetlenül alakult ki, viszont érdekes módon az egyetlen ezzel foglalkozó írásában – egy 1977-es körkérdésre adott, szamizdatban megjelent rövid válaszban – éppen az emberképe alapján kritizálja Marxot.

Faragó Szabó István

(ELTE BTK – Eötvös József Collegium)

Altrichter, „az analitikus filozófia atyja”

1. KI?

a. Tudás szempontjából kétféleképpen lehet különbözni kortársainktól.

– Lehet különbözni úgy, hogy X egyszerűen sokkal többet tud, mint Y vagy Z. Feltesszük, hogy szorgalommal, okossággal pótolható.

– Másrészt lehet különbözni úgy, hogy másképp tudja azt, amit tud. Altrichter ezért volt képes egy csoport vezéregyéniségévé válni. A legfontosabb eltérés (ma ez igen nehezen érzékeltethető)

– amit tud, azt marxizmusmentesen tudja. (Idézet, 6. old.)

b. Személyes kapcsolat: Altrichter–Bence: tudományfilozófiai olvasókör.

Egyetemen: Nyíri, Wittgenstein-szeminárium. ==> Lónyai évfolyamtársam ==> MTA-könyvtár

c. Altrichter tutorálás: szövegolvasás, fordítási kísérletek.

– Téma: Locke, Berkeley

2. MI?

b. az első Altrichter kör: 1973–1978 Nyelvfilozófia.

Szervező nyelvészek: Szépe György, Kenesei István (Searle).

Témák: Platón, Locke, Wittgenstein, Austin

c. BTK: a tudományfilozófiai előadássorozat, 1978–1979.

Szervezők: Kelemen, Faragó-Szabó

Témák: kortárs ismeretelmélet. Szkeptikus érvek, cáfolatkísérletek típusai

2. MIT?

a. Bécsi Kör-kötet, Ryle-kötet, Berkeley-kötet

b. Saját munkái

– A munkásságát nem lehet egységes zsákba belegyömöszölni. Problémacentrikus érdeklődés

– analitikus filozófiatörténet.

– kortárs analitikus filozófia.

3. VÉLEKEDÉS A TUDÁSRÓL

– a fundamentum-argumentum a szkeptikusoknál

– Altrichter megoldási javaslata.

Máté András

(ELTE BTK)

A logika kanyargós útja

A logika oktatásának és kutatásának a 20. század Magyarországon nemcsak a szocializmus idején támasztott ideológiai akadályokkal kellett megküzdenie, hanem azzal is, hogy az a módszertani fordulat, amit a matematikai logika megjelenése jelentett, elég nehezen tört utat nálunk. A harmincas években egyfelől a matematikai logikában már a világ élvonalába tartozó kutatások folytak (Kalmár László, Péter Rózsa), másfelől a filozófiában is megjelentek a recepció ígéretes kezdetei, de megfogalmazódtak erős ellenérzések is a logika, mint filozófiai diszciplína matematizálódásával szemben, amelyek sok hasonlóságot mutatnak a „logisztika” későbbi marxista-leninista kritikájával. A második világháború alatt és után a korábban a modern logika irányában tájékozódó fiatalok közül volt, aki meghalt, volt, aki más irányba fordult, volt, aki emigrált. A budapesti egyetemen a negyvenes évek végén a szociológus-polihisztor Szalai Sándor tanított először bölcsészeknek modern logikát, de ő hamarosan börtönbe került (nem ezért), viszont hazatért Magyarországra Fogarasi Béla, aki írásaiban Russell és Carnap harcos kritikusként a materialista módon átfogalmazott hegeli logika, mint a marxizmus dialektikus logikája felsőbbrendűségét hirdette. Halála után az ő vonalát folytatta Erdei László, vele szemben G. Havas képviselt egy némileg korszerűbb álláspontot. Ezzel tulajdonképpen a Szovjetunióban és főleg az NDK-ban folyó viták szűrődtek be Magyarországra, de nálunk, miközben a társadalmi kérdések vizsgálatában kissé nyitottabb volt a légkör, ezen az elvont területen a marxista-leninista konzervativizmus látszott erősebbnek. A hatvanas évek elején Kalmár László és Szalai Sándor vállvetve küzdöttek azért, hogy a filozófia szakos hallgatók oktatásában megfelelő helyet kapjon a modern logika – vajmi kevés sikerrel. Ezzel szemben Szigeti József az MTA Filozófiai Intézetbe, majd Erdei a vezetésével megalakult Logika tanszékre hívta meg a matematikai logikusként indult Ruzsa Imrét, aki – nem is annyira csendes természete, mint a személyes sorsából levont tanulságok miatt – amennyire csak lehetett, távol tartotta magát az ilyen heves vitáktól. Viszont lassanként átvette az ELTE BTK-n folyó logikaoktatás vezetését, átformálta, modern logika-alapúvá tette annak tartalmát, megírta a szükséges tananyagokat, és rátaláltak azok a fiatalok – eleinte inkább nyelvészek, mint filozófusok –, akik az általa felkínált modern szemléletet és eszközöket hasznosítani és fejleszteni tudták. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára Ruzsa körül kialakult egy elég tág és sokszínű kör tanítványokból és kollégákból, akik érdeklődtek a modern logika és annak humán (főleg filozófiai és nyelvészeti) alkalmazásai iránt. A dialektikus logika irányából érkező támadások ekkor már nemigen jelentettek politikai fenyegetést, és javarészt válasz nélkül maradtak. Aztán a tanszéket vezető Erdei Lászlónak egy nem túl lényeges, de az akkori normákat is egyértelműen sértő személyes támadásából már „ügy”, konfliktus lett, és a hatalom a konfliktusban álló felek szétválasztása mellett döntött. Így sikerült kiválnia a Logika tanszékből a Szimbolikus Logika Tanszéki Szakcsoportnak, amely rövid idő után önálló tanszékké is vált. Ez az időszak, az 1980-as évek volt Ruzsa Imre iskolájának virágkora – párhuzamban a változatlanul működő dialektikus logikával.

Szabó Gábor

(ELTE HTK Filozófiai Kutatóintézet)

Fizika és filozófia – az MTA BTK Fizika filozófiája kutatócsoport

Az előadás az MTA BTK Fizika filozófiája kutatócsoport történetét, kutatási programját és módszertani sajátosságait mutatja be. Áttekinti a csoport magyar és nemzetközi szellemi előzményeit, valamint a relativitáselmélet, a kvantummechanika, a kauzalitás, a determinizmus és a formális episztemológia terén végzett kutatásait. A különböző kutatási témákat közös módszertani szemlélet kapcsolja össze, amelyet a matematikai megalapozottság, a problémaorientált gondolkodás, a kollektív kutatás és a fizikalista–operacionalista megközelítés jellemez.

Veress Károly

(BBTE, Kolozsvár)

Szemlélet- és nemzedékváltások 1990 után az erdélyi magyar filozófiában

Az 1989-es fordulatig az erdélyi magyar filozófiai tevékenységet a marxizmus dominanciája jellemezte. A rendszerváltást követő években a filozófiai életben is szükségessé vált a megújuló és intézményesülő oktatói és kutatói tevékenység felzárkóztatása az európai filozófiai hagyomány főbb irányzataihoz, értékeihez, teljesítményeihez. Ezek megjelenítése a filozófiai aktivitásnak az ideológiai közegről való leválasztását, az attól való, szemléletváltással egybekötött függetlenítését igényelte. Az erdélyi szellemi életben ezek a folyamatok erőteljes nemzedéki tagolódást váltottak ki; a szemléletváltás több lépcsős nemzedékváltással is társult. Előadásomban megkísérlem nyomon követni a kétfajta „váltás” összefonódásait az erdélyi, viszonylag jól áttekinthető, mondhatni laboratóriumi szituációban.

Perecz László

(BME GTK – ELTE GTK)

Szakítások és átmenetek

A politikai rendszerváltozás és a magyar filozófia

Az előadás tézise szerint az 1989–1990-es politikai rendszerváltozás a hazai filozófiára összetett, egyszerre diszkontinuitást és a kontinuitást érvényesítő hatást gyakorolt. Egyrészt a filozófia funkciója és a filozófiai intézményrendszer tekintetében nyilvánvalóan gyökeres szakítást eredményezett. Másrészt ellenben a filozófia irányzatai és a filozófiai elit teljesítménye szempontjából figyelemre méltó kontinuitást érvényesített. Tézisét bizonytandó az előadás a Kádár-korszak elterjedt egyetemi jegyzeteit (így Kelemen János – Lendvai L. Ferenc: *A marxista-leninista filozófia alapjai* című kiadványát) és kurrens történeti kézikönyveit (így Márkus György – Tordai Zádor: *Irányzatok a mai polgári filozófiában* és Lendvai L. Ferenc – Nyíri J. Kristóf: *A filozófia rövid története: A Védáktól Wittgensteinig* című összefoglalóját) próbálja meg ebből a szempontból újraolvasni.

Geréby György

(CEU, Bécs – ELTE BTK)

Mindenkitől tanultunk valamit

Egy lézengő ritter az eltűnt időkről

Előadásomban egy Budapeستől Oxfordig portyázó Don Quijote emlékeiből válogatok. Lesznek benne tanárok, barátok, események, vidámak is, tanulságosak is, és szomorúak is. Senki ne várjon többet pikareszkeknél, anzixkártyáknál, legkevésbé egy sosemvolt hegeliánus önmagára ébredését. Szerencsére van egy jó nagy doboznyi anzixkártya, a Sturm und Drangtól a Bodleian Library-ig. Egyet ígér az előadás: legjobb tudásom szerint fogok emlékezni.

Tózsér János

(ELTE HTK Filozófiai Kutatóintézet)

Analitikus-kontinentális viták

A 2000-es évek közepén élénk (sokakat megszólalásra készítő) vita bontakozott ki az analitikus és kontinentális filozófia viszonyáról: milyen jegyek alapján kell / lehet / érdemes megkülönböztetni egymástól a két hagyományt.

Előadásomban erre a vitára szeretnék reflektálni. Először röviden bemutatom a vitában álló felek fő téziseit és a köztük fennálló törésvonalakat. Másodszor, mint a vita hajdani szereplője, kicsit vitatkozom *mindenkivel* – beleértve a húsz évvel korábbi önmagammat is.